

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНИХ НАВИЧОК КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В КОНТЕКСТІ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ В МЕДИЧНІЙ ОСВІТІ

Лазуренко О. О., Сміла Н. В.

ВСТУП

Дослідження механізмів розвитку мовленнєвих здібностей, процесів формування навичок комунікативної взаємодії завжди відбувається через співвідношення спілкування, мовлення, емоційної сфери та інтелекту. При цьому емоційні психічні процеси розглядаються як мовленнєві складові.

Комунікативний процес є складною взаємодією. Він викликає в учасників розмови певні реакції, настрої, взаєморозуміння чи настроює проти співрозмовника. Цей процес характеризується не тільки наявністю осіб, між якими відбувається спілкування (тобто комунікаторів), певним задумом (метою), результатами спілкування, а також відносинами між учасниками комунікації, взаємним впливом, вербальним чи невербальним виразом інформації. Комунікативне дійство, як правило, спонукає співрозмовників виявляти свої емоції хоча б в тих ситуаціях, в яких такий вияв буде доречним. Подібний вияв емоцій може допомогти кращому розумінню людей, встановити між ними тісні контакти, що, звичайно, є найголовнішим в процесі комунікації. Розуміння цих можливостей часто базується на здатності особи володіти навичками вираження емоцій. Компетентні співрозмовники вміють розпізнавати як свої, так і емоції інших людей. Тим більше, що деякі психологічні ситуації вимагають прямого, відкритого виразу певних почуттів. Відсутність їх сприймається як недовіра, перестраховка. Початкові взаємовідносини між людьми обмежуються поверховим обміном привітаннями. Компетентні комунікатори, зазвичай, використовують при цьому три навички: виражають власні почуття, розпізнають почуття інших і, нарешті, заохочують інших виявити почуття за допомогою розкриття своїх емоцій та вираження співпереживання.

Бажання виражати свої емоції й почуття іншим є першим кроком в комунікації. Компетентний комунікатор не стримує себе у прояві як позитивних, так і негативних почуттів (таких, як злість, розчарування, відраза тощо). І це допомагає йому розпізнавати почуття та емоції

інших, що є потенційно важливою навичкою, умовою, яка зближує емоційно. Заохочення та вираження емоцій містить два комунікаційні підтипи навичок: розкриття себе та прояв співпереживання. Розкриття власних емоцій має метою добровільне повідомлення комусь особистої інформації про себе чи іншу особу, її стосунки чи певну ситуацію. Співпереживання чи здатність розділити почуття інших є ключовим моментом у людських стосунках та спілкуванні загалом. Коли один зі співрозмовників співпереживає, він відчуває позитивні чи негативні емоції так само, як і інший співрозмовник. Частиною виразу співпереживання є певне емоційне насичення використовуваної мови.

Повідомлення чи інформація також дозволяє людям виражати свої емоції і показувати розуміння почуттів інших. Коли людина виражає злість чи сум або відправляє листа з симпатією (чи антипатією), вона автоматично вступає в процес вираження емоцій. Уважне чи неуважне слухання може сприяти заохоченню комунікаторів виявити свої емоції та почуття. Однак розпізнати дійсні почуття багатьох людей дуже складно, а часом і неможливо, певне повідомлення може бути лише приводом до обговорення справжніх почуттів. Одним з методів реагування на вияв емоцій інших є відтворення почуттів, які може відчувати співрозмовник. Засобом продуктивного слухання, яке може дати зворотній зв'язок, без оцінювання співрозмовника, є спроба поділитися з ним своїми переживаннями. Почуття та емоції членів певної групи, що виникають протягом групової дискусії, впливають на успішне досягнення мети всієї групи чи на залучення її членів до спроб групи проаналізувати проблеми. Стандарт прийняття почуттів в групі передбачає, що почуття та емоції є невід'ємним результатом взаємодії в колективі. Отже, емоції є дуже важливою й невід'ємною частиною будь-якого спілкування. Вони визначають поведінку людей, один до одного тощо. Тобто, всі вчинки, взаємодії людей у суспільстві супроводжуються виявом певних емоцій. Вияв цей може бути відвертим чи невідвертим, в залежності від ситуації, в якій відбувається спілкування, та від попередніх стосунків між комунікаторами. Тут зазначимо: емоційна складова спілкування є важливою частиною цього процесу.

В цьому розділі нами поставлено завдання розглянути процес формування навичок комунікативної взаємодії; розкрити особливості взаємозв'язку спілкування та емоційної сфери особистості; проаналізувати вплив різних сторін спілкування на емоційну сферу особистості майбутнього фахівця, дослідити психологічні та психолінгвістичні умови формування психологічної компетентності фахівця в рамках компетентнісного підходу в медичній освіті.

1. Спілкування як фактор розвитку емоційної сфери особистості

Спілкування – невід’ємна частина нашого життя. Особливу роль емоції відіграють під час спілкування. Комунікації можуть бути різними, але протягом кожної ми відчуваємо певні відгуки нашої душі щодо теми розмови чи співрозмовника. В процесі спілкування кожна особа повинна навчитись вмінню проявляти емоції (як позитивні так і негативні), доречно виражати та розпізнавати їх, зважаючи на ситуацію, ставлення інших, а також розпізнавати наміри та приховані почуття інших людей, давати їм можливість виявити себе в процесі спілкування тощо. Подібним навичкам навчитися вельми важко, але дуже потрібно, оскільки досягнення поставленої мети та вияв позитивного ставлення до нас з боку інших людей залежить саме від цього.

Проблема зв’язку емоцій як процесу відображення і емоційності як індивідуально-стійкої властивості зі спілкуванням як видом діяльності має велике значення. Це зумовлено тим, що, будучи регулятором діяльності, емоції відіграють важливу роль в процесі спілкування. Невипадково в структурі взаємодії та спілкування людей виділяють емоційний компонент. Він охоплює все те, що пов’язано із станами і може бути зафіксовано на рівнях фізіологічної реєстрації і суб’єктивних відчуттів (позитивні і негативні емоційні стани, емоційна чутливість, задоволеність собою тощо). Той факт, що афективність є атрибутом людських взаємин, свідчить, по-перше, про важливу роль емоцій в процесі спілкування і, по-друге, про нерозривність, а водночас взаємозалежність емоцій і спілкування.

Основи цього зв’язку закладаються з перших днів життя. Про це свідчать дані про вплив спілкування на емоції, про розвиток емоційної сфери в процесі спілкування. Відомо, що потреба у спілкуванні для людини є однією з провідних від народження, а відтак, головним джерелом його емоцій і тим фактором, що впливає на весь емоційний склад особистості. Існують дані, що підтверджують взаємозв’язок емоційних явищ з процесом спілкування. Праці, в яких розглядаються питання про відношення між різноманітними характеристиками емоцій і спілкування, представляють собою два основних напрямки. До першого можна віднести ті дослідження, в яких в зв’язку із спілкуванням розглядаються актуальні (ситуативні) емоції, до іншого – ті дослідження, що розглядають взаємовідносини стійких характеристик емоційності і спілкування¹.

Психолінгвістичні дослідження, в яких вивчається зв’язок актуальних емоцій з особливостями спілкування, можна також розподілити

¹ Clore G. L., Ortony A. Cognition in emotion: Sometimes, always, or never? New York : Oxford University Press. 2000. 158 p.

на дві групи: праці, в яких вивчається вплив ситуативних емоцій на спілкування і, навпаки, ті, що вивчають вплив особливостей спілкування на виникнення і перебіг актуальних емоцій. Розглянемо деякі з тих, що відносяться до першої групи. Так, в праці Медоуса, присвяченій феноменології радості у дорослих, відзначається, що людям в цьому стані властиве почуття спільності з оточуючими – афіліативність, позитивні соціальні орієнтації. Для станів, де переважають негативні емоції, характерними є зосередженість на самому собі – індивідуалізація, автономність і негативні соціальні орієнтації. В деяких роботах відзначається, що страх може бути адаптивним і сприяти посиленню потреби в соціальному контакті².

Існують також дослідження, які дають всі підстави припускати, що стан страху позитивно впливає на схильність відчувати симпатію до іншої особи, на схильність встановлювати соціальні зв'язки. Це припущення експериментально було перевірено С. Шехтером та його співробітниками. Результати досліджень показали, що в залежності від сили страху виникає більш чи менш виражена тенденція до пошуку контактів з іншими людьми. В більшості випадків збільшення страху призводить до посилення потреби в соціальному контакті. Причому потреба у спілкуванні і симпатія частіше проявляється до тих людей, що піддаються тій самій небезпеці, що й піддослідний³. Пізніше, разом з Латане, Шехтером були отримані експериментальні дані про вплив на соціальні зв'язки ні наявності, а відсутності стану тривоги. Було показано, що характерною особливістю соціопатії є нездатність до переживання тривоги, що розуміється як нездатність до емоційних реакцій, що передбачають шкідливі впливи. Таким чином, можливо, відсутність у людей емоції тривоги ускладнює формування правильних відносин до вимог соціального життя⁴. В роботах іншого дослідника (Г. Оллпорта) відзначалось, що обмеження соціальних прагнень, послаблення схильності до спілкування спостерігається під впливом тривалої емоційної напруги. Цікаві дані були отримані І. Сарнофф і П. Зимбардо. Вони свідчать про те, що почуття страху може впливати на встановлення стосунків з іншими людьми зовсім по-різному. Страх перед фізичним болем викликає посилення тенденції до соціального контакту, а тривога перед психічною загрозою, навпаки, послаблює цю тенденцію

² Izard C.E., Libero D.Z., Putnam P., Haynes O.M. Stability of emotion experiences and their relations to traits of personality. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1993. V.64. P. 847–860.

³ De Raad, Kokkonen M. Traits and emotions: a review of their structure and management. *European Journal of Personality*. 2000. Vol.14. P. 477–496.

⁴ Лазуренко О.О. Емоційна компетентність лікаря: теоретичні підходи дослідження, проблема формування : монографія. К. : Інтерсервіс, 2018. 221 с.

(під тривогою в даному випадку розуміється емоція, що виникає у відповідь на сигнал психічної загрози, на відміну від емоції «страху» – терміна, що використовується для позначення емоційної реакції на сигнал фізичної загрози)⁵.

Ми розглянули роботи, що вивчають вплив емоційних переживань (до речі, в основному негативних) на деякі аспекти спілкування і взаємин між людьми. В другій групі праць представлені дослідження впливу певних ситуацій, що виникають у процесі спілкування, на емоції. Так, Е. Грей показав, що в результаті соціального впливу, в ситуації самотності, може виникнути емоція страху. С. Томкінс вважає, що найбільш частою причиною дистресу (емоції, що означає різного роду страждання, такі переживання як горе, печаль, нудьга тощо) є психічний чи фізичний поділ. Е. Берне, досліджуючи питання про пріоритетні емоційні переживання особистості в зв'язку із проблемами спілкування, дійшов висновку, що вибір «любленої емоції» складається в певних ситуаціях, під впливом близьких, в результаті спілкування з ними.⁶

Наведені дані демонструють надто суперечливі відношення між емоціями і спілкуванням. В одних і тих самих випадках емоції одних і тих же модальностей сприяють соціальним контактам, в інших – послаблюють прагнення до спілкування. В розглянутих вище працях в основному вивчалися емоційні стани і деякі характеристики спілкування в певних ситуаціях. Далі звернемося до тих досліджень, в яких є дані про специфіку спілкування, характерну для стійких, а не ситуативних емоційних особливостей. Цікавим у цьому зв'язку є дослідження Е. Боттенберга, який вивчав зв'язки стійких емоційних характеристик з іншими психічними рисами за допомогою факторного і кластерного аналізу. Показники, що характеризують індивідуальну тенденцію бути задоволеним – незадоволеним, тобто домінування у піддослідного позитивних чи негативних емоцій, склали єдиний кластер з трьома видами рис, до числа яких входить екстраверсія – інтроверсія⁷. Якщо вважати, що екстраверсія характеризується не тільки товариськістю, а й життєрадісністю, володінням почуття гумору, а інтроверсія психологічно інтерпретується як замкнутість і як схильність до негативних переживань, то об'єднання в єдиний кластер і емоційної характеристики і

⁵ Лазуренко О.О. Психологічні особливості формування емоційної компетентності майбутнього лікаря : дис. ... канд. психол.н. : 19.00.07. Рукопис. Київ, 2017. 270 с.

⁶ Лазуренко О.О. Емоційна компетентність лікаря: теоретичні підходи дослідження, проблема формування : монографія. К.: Інтерсервіс, 2018. 221 с.

⁷ Лазуренко О.О. Психологічні особливості формування емоційної компетентності майбутнього лікаря : дис. ... канд. психол. н. : 19.00.07. Рукопис. Київ, 2017. 270 с.

екстраверсії – інтроверсії, з одного боку, може бути наслідком подібності цих двох властивостей за емоційними параметрами, з іншого – свідченням тісних зв'язків між деякими характеристиками спілкування і стійкими характеристиками емоцій.

А. Вессман і І. Рікс досліджували у студентів університету і коледжу настрої як базальний стійкий емоційний стан. Наведені ними дані свідчать про те, що оптимістично настроєні, щасливі люди відрізняються соціабільністю, товариськістю, отримують задоволення від контактів з іншими, а менш щасливі схильні до замкнутості, прагнуть ізольоватися від оточуючих людей. Як бачимо, результати, отримані Вессманом та Ріксом, по суті, дуже схожі з результатами досліджень Боттенберга⁸.

Звертає на себе увагу ряд досліджень в галузі темпераменту. В різноманітних концепціях, незалежно від поглядів і позицій авторів, деякі характеристики емоційності і спілкування розглядаються як його основні складові і інколи об'єднуються в єдині шкали, фактори. Так, ряд зарубіжних психологів, а саме Е. Кречмер і В. Шелдон, пов'язуючи індивідуальні особливості психіки з певними конституціональними типами, при аналізі отриманих шкал темпераменту виділяють риси і емоційності і товариськості. Багато інформації про взаємозв'язок емоцій з іншими психічними рисами (в тому числі, з процесом спілкування) міститься у двох широковідомих факторних моделях індивідуальності, де в чому схожих з типологією К. Юнга. Перша з них належить Г. Айзенку, інша – Р. Кеттелу⁹.

Наведені дані свідчать, що схильність до переживання позитивних емоцій пов'язана з великою товариськістю, а схильність до переживання негативних – з замкнутістю, відчуженістю, нездатністю чи небажанням встановлювати контакти з іншими людьми тощо. Причому, якщо позитивні емоції більш чи менш однозначно пов'язані з товариськістю (переживання радості частіше за все супроводжуються високою активністю в спілкуванні), то негативні емоції (гнів, страх, меланхолія) виявляють більш складні відношення з товариськістю, інколи навіть суперечливі.

2. Психолінгвістична інтерпретація мовленнєвого прояву емоційно-психологічних особливостей

Психолінгвістичне розуміння виразності мовлення пов'язано з його емоційно-експресивною функцією, завдяки якій живе мовлення звичайно виявляє значно більше, ніж вона означає. Будучи одним з компонентів

⁸ Di Stefano C., Heather D., Schutz P. Identifying patterns of appraising tests in first year college students: implications for anxiety and emotion regulation during test taking. *Journal of Educational Psychology*. 2008. V.100. P. 942–960.

⁹ Лазуренко О.О. Емоційна компетентність лікаря: теоретичні підходи дослідження, проблема формування : монографія. К. : Інтерсервіс, 2018. 221 с.

людського мовлення, експресивна функція пов'язана з семантичним змістом висловлювань. В такому вигляді емоційність відіграє в мовленні людини значну роль. Таким чином, в мовленні, разом з його предметним змістом і спрямованістю до співрозмовника, виражається суб'єктивне ставлення людини (що говорить) до дійсності.

Поняття виразності мовлення трактується широко: як вираз в мовленні емоцій і почуттів, точніше – як прояв емоційних ставлень суб'єкта до дійсності (до предмету висловлення, до інших учасників спілкування, до умов спілкування, до самого себе тощо) за допомогою відбору і використання емоційно забарвлених вербальних одиниць і способів організації мовленнєвих висловлювань, які відповідають конкретній ситуації спілкування. В останній час виразність мовлення розглядається в контексті дослідження емоційної регуляції мовлення. Можливість вираження емоційних ставлень суб'єкта в його мовленні визначаються структурою значення мовних одиниць і особливостями їх функціонування. При цьому особливу роль відіграє емоційне забарвлення, яке набувають значення слів в індивідуальному досвіді.

Підкреслюємо, що виразність мовленнєвих висловлювань досягається за допомогою їх емоційного забарвлення, яке може виступати або як усвідомлено-довільне додання тексту експресивності, або в якості безпосереднього не усвідомлюваного повністю прояву психологічних (і в тому числі емоційних) характеристик індивіда. Індивідуальні особливості виразності мовлення обумовлені особливостями відбору мовних одиниць і способами їх організації для виразу емоційного ставлення до дійсності, що є важливим у розумінні досліджуваної нами проблематики.

В емоційному забарвленні усних висловлювань важлива роль належить мовленнєвій інтонації. Крім того, в мові існує цілий пласт лексики, спеціально призначеної для вираження емоцій. Його складають в основному вигуки, які не мають предметного значення і надають висловлюванню афективне забарвлення (згадаємо, що серед різновидів мовлення в психології виділяють афективне мовлення поруч з усним і письмовим).

Теоретичне вивчення нами виразності мовлення свідчить про те, що вибір емоційно-експресивних відтінків мовних засобів обумовлений особистісними якостями людини, серед яких важливе місце займає його емоційність. У відповідності до цього, слід виходити з того, що виразність мовлення людини завжди обумовлюється як зовнішніми умовами, так і всім психологічним станом особистості.

Експериментальні дослідження проблеми відображення в мовленні особливостей особистості показали, що в мовленнєвих особливостях відображаються різноманітні властивості людини, а це, в свою чергу,

впливає на розвиток комунікативної взаємодії в цілому¹⁰. Визначення виразності як прояву в мовленнєвих висловлюваннях емоційних ставлень і станів людини зумовлює психолінгвістичний аналіз цієї характеристики мовлення в її залежності від емоційної сфери особистості і, зокрема, від емоційності. Знаходячись в тісному зв'язку з якістю і змістом переживань людини, емоційність може значно впливати на виразність її мовлення. Цей взаємозв'язок мовленнєвих і емоційних характеристик людини тривалий час досліджувався в основному як негативний вплив станів емоційної напруги на процес породження мовленнєвих висловлювань. Орієнтація відповідних психологічних та психолінгвістичних досліджень на діагностику станів емоційної напруги на основі характеристик мовлення визначила проведення нами психолінгвістичного аналізу різних рівнів висловлювань суб'єкта. Проблема виявлення універсальних «зрушень» в мовленнєвих характеристиках людей пов'язана з вивченням мовленнєвого прояву соціально-психологічних особливостей. Можливість діагностування емоційного стану по змінах їх мовленнєвих характеристик прослідковується також і в роботах зарубіжних авторів, де показано, що в мові відображаються зміни, що відбуваються в розумових процесах людини в стані підвищеної тривожності, зо особливо актуальним є і у наш час¹¹.

Принцип організації лексичних одиниць на основі семантичного, фонетичного чи іншого зв'язку (вербальної сітки) дозволяє зрозуміти психолінгвістичні механізми індивідуального відбору мовних засобів людиною і його залежність від емоційного стану. Активність семантичних зв'язків залежить від змін у стані мозкової кори. Отже, напрямок і сила збудження, що розповсюджується по певній ділянці «вербальної мережі», повинні бути пов'язані з актуальним емоційним станом людини, оскільки відомо, наскільки значні зміни відбуваються в корі під впливом емоційних факторів. Це підтверджено впливом емоційного стану або попереднього емоційного досвіду на словесне асоціювання і спрямованість спогадів, що вивчалось багатьма авторами. В деяких працях досліджена виразність емоційного стану суб'єкта у мовленнєвій інтонації. Виявлена порівнянність між стійкими «емоційними» зонами в основних групах емоцій (радості, гніву, страху і печалі) свідчать про можливий зв'язок між емоційною виразністю мовлення і якісною стороною емоційності суб'єкта. Інтонаційна виразність мовлення найбільш сильно обумовлена актуальним

¹⁰ Goetz T., Frenzel, A., Rosemary E. Emotional transmission in the classroom: exploring the relationship between teacher and student enjoyment. *Journal of Educational Psychology*. 2009. V. 101. P. 705–716.

¹¹ Clore G. L., Ortony A. Cognition in emotion: Sometimes, always, or never? New York : Oxford University Press. 2000. 158 p.

емоційним станом людини і залежить від емоційності як системи стійких властивостей особистості. Вивченню піддавався вплив на мовлення окремих емоційних властивостей, якими виступають емоційна стійкість, рівень особистісної тривожності¹². Аналіз мовлення, здійснюваний за динамічним (обсяг висловлювання, швидкість говоріння, співвідношення часу говоріння і мовчання, частота реплік в бесіді тощо) та структурно-змістовним (вибір лексики, структура побудови фраз тощо) параметрами, дозволив зробити висновок про явну залежність вказаних параметрів мовлення від рівня емоційної стійкості чи особистісної тривожності.

Вивчення зв'язку між емоційними властивостями, відносинами, станом суб'єкта і змістовними параметрами його мовлення підтвердило можливість застосування контент-аналізу як засобу психодіагностики¹³. Контент-аналіз мовленнєвих висловлювань дозволяє виявити не тільки емоційні стани суб'єкта, а й стабільну схильність до них в силу тісного взаємозв'язку між тим, що людина відчуває і переживає, і тим, що вона говорить, навіть в тому випадку, коли її висловлювання безпосередньо не спрямовані на ці переживання.

Дослідження залежності виразності мовлення людини від емоційності вимагає розглянути це поняття в комплексі його складових і простежити їх можливий вплив на виразність мовлення. Розуміння емоційності як властивості людини, що характеризує зміст, якість і динаміку її емоцій дозволяє виділити три аспекти цього комплексного утворення: змістовний, якісний та динамічний. У виразності мовлення всі сторони емоційності виступають як єдина система, виявляючись в різних особливостях виразності мовленнєвих висловлювань.

Змістовний аспект емоційності (спрямованість емоцій на певні об'єкти) грає важливу роль стосовно виразності мовлення та розвитку комунікативної взаємодії. Емоційне реагування на компоненти емоціогенних ситуацій (стресори) має індивідуально-вибірковий характер і є відносно стійкою характеристикою людини. Серед особливостей динамічного аспекту емоційності (форми існування емоцій) найбільш значимим в плані виразності мовлення є емоційна експресія – особливості зовнішнього виразу емоцій у поведінці. К. Ізард емоційну експресію, зокрема, мімічний вираз емоції, вважав основним компонентом в структурі емоції і найбільш значущим у міжособистісній взаємодії. Виразність мовлення – це один з каналів, по яких

¹² Лазуренко О.О. Емоційна компетентність лікаря: теоретичні підходи дослідження, проблема формування : монографія. К. : Інтерсервіс, 2018. 221 с.

¹³ Лазуренко О.О., Сміла Н.В., Тертична Н.А. Напрямки психологічної підтримки українських студентів під час війни. *Журнал сучасної психології*. № 1 /28. Запоріжжя, 2023. С. 14.

відбувається емоційна експресія як така, оскільки вербальне вираження емоцій є у людини переважаючим¹⁴.

Узагальнений вираз динамічних характеристик емоційності утілюється в понятті загальної емоційності, що тлумачиться як індивідуальна схильність до емоційного реагування, незалежно від модальності емоцій, в яких вона реалізується. Рівень загальної емоційності відображає частоту і інтенсивність переживання емоцій і може вважатись релевантним до поняття емоційної чутливості.

Експресивний аспект мовленнєвого сигналу значною мірою визначається актуальними емоційними станами суб'єкта, що виникають при різних емоціогенних ситуаціях спілкування. Ці стани можуть бути найбільш типовими і постійними для індивіда, а можуть виникати епізодично, як похідна від ситуації. Саме емоційними станами конкретно реалізується неусвідомлюваний план прояву емоційної регуляції мовленнєвої поведінки людини. Частота їх виникнення і інтенсивність детерміновані рівнем загальної емоційності. Це підтверджується тим, що деякі особливості мовленнєвого сигналу визначаються стійкими динамічними властивостями емоційності, наприклад, емоційною реактивністю. Деяку обумовленість загальним рівнем емоційності усних мовленнєвих повідомлень виявив їх аналіз за формально-мовними параметрами. Однак вплив загальної емоційності чи інших динамічних емоційних властивостей людини на виразність письмових висловлювань залишається поки що недостатньо вивченим.

Прояв індивідуальних особливостей емоційності в мовленнєвому спілкуванні опосередковується рядом інших властивостей людини, які тісно пов'язані з емоційністю. До таких особливостей відносяться, зокрема, положення особистості на шкалі «екстраверсія – інтроверсія» і рівень особистісної тривожності. Так, схильність до екстраверсії, при якій об'єкт є детермінуючою величиною для найбільш частих і важливих рішень, чи до інтроверсії, яка полягає у орієнтації на суб'єктивні фактори, є достатньо узагальненою характеристикою людини, що суттєво визначає її мовленнєву поведінку у спілкуванні.

Особистісна тривожність традиційно розглядається серед емоційних явищ. Це пов'язано з тим, що виникнення тривоги обумовлено суб'єктивною оцінкою ситуації, становить загрозу для цілісного духовного чи навіть фізичного існування індивіда. Сама по собі стресова ситуація не викликає тривоги і лише суб'єктивне ставлення до даної ситуації може викликати чи не викликати цей стан. Отже, в основі тривожності лежить здатність до емоційного реагування (тобто до відображення

¹⁴ Izard C.E., Libero D.Z., Putnam P., Haynes O.M. Stability of emotion experiences and their relations to traits of personality. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1993. V.64. P. 847–860.

суб'єктивної значимості того чи іншого явища), а саме ця здатність і є в основі емоційності. Такий тісний взаємозв'язок між емоційністю і тривожністю деякі автори дозволили собі ототожнювати ці поняття.

Виявлена залежність специфіки мовлення від рівня тривожності¹⁵ свідчить про те, що деякі особливості виразності мовлення можуть бути обумовлені не властивостями власне емоційності, а високим рівнем особистісної тривожності.

Подальше дослідження зв'язку тривожності з мовленням призвели до виявлення феномену так званої «мовної тривожності», яка характеризує підвищену схильність індивіда до стану тривоги в ситуаціях безпосереднього спілкування на іноземній мові, що знаходить значний вираз в його мовленні (йдеться про різноманітні мовленнєві порушення). Великий інтерес для вивчення питання про вплив особистісної тривожності на виразність мовлення становить висновок Р. Мея про зв'язки між тривожністю і креативністю. Творчі можливості людини і її схильність до тривоги, на думку Р. Мея, це дві сторони одного явища.¹⁶

Отже, розгляд психологічних досліджень емоційності дозволяє констатувати її вплив на мовлення людини і його прояв у формі особливостей виразності мовлення. В широкому психологічному контексті емоційність є тим внутрішнім фактором, який визначає індивідуальну виразність мовлення людини.

3. Комунікативна взаємодія та формування компетентної особистості у сфері емоцій

Спілкування – це процес встановлення і розвитку контактів між людьми, що включає в себе обмін інформацією, вироблення єдиної взаємодії, сприймання й розуміння людиною іншої людини. Тобто, спілкування це процес взаємодії між людьми, в процесі якого встановлюється психологічний контакт, який передбачає обмін інформацією, передачу різного виду взаємодій, знань, вмінь, навичок (досвіду взагалі), емоційних станів.

В сучасних умовах одним з важливіших завдань як психології, так і лінгвістики є вивчення всієї системи психічних явищ в контексті не тільки діяльності, а й спілкування. Спілкування, як відомо, формує спільність індивідів, задіяних спільною діяльністю. Факт зв'язку спілкування з діяльністю так чи інакше відмічається майже всіма дослідниками. На наш погляд, не слід протиставляти спілкування

¹⁵ Goetz T., Frenzel, A., Rosemary E. Emotional transmission in the classroom: exploring the relationship between teacher and student enjoyment. *Journal of Educational Psychology*. 2009. V. 101. P. 705–716.

¹⁶ Лазуренко О.О. Емоційна компетентність лікаря: теоретичні підходи дослідження, проблема формування: монографія. К. : Інтерсервіс, 2018. 221 с.

і діяльність як незалежні сторони життя людини, адже спілкування і діяльність нерозривно пов'язані в процесі людського життя, між спілкуванням і діяльністю існує багато переходів і взаємоперетворень. Так, в деяких видах діяльності використовуються засоби і способи, характерні для спілкування. Крім того, в межах самої діяльності значний обсяг часу, який затрачається на організацію, заповнений саме спілкуванням».

Об'єктивно існуючий зв'язок людей і розвиток людини в суспільстві в процесі спілкування, спонукають до розгляду впливу процесу спілкування людини на розвиток її емоційної сфери.

Першим і найефективнішим етапом формування емоційної сфери особистості, як відомо, є спілкування матері з дитиною. Саме воно впливає на індивідуальний розвиток дитини, бо діти, які позбавлені нормального емоційного спілкування з матір'ю в новонародженому віці, мають і затримки, і аномалії розвитку. Відомо також, що новонароджені, які тривалий час були позбавлені фізичного контакту з іншими людьми, в подальшому мають затримку в своєму загальному розвитку. Отже, відсутність емоційних зв'язків може мати для людини фатальний результат. Такі спостереження підтверджують думку про існування сенсорної депривації і про необхідність, в зв'язку з цим, забезпечувати людині фізичний комунікативний контакт. Існує і така проблема, як дефіцит спілкування, який у якісному вираженні проявляється в двох аспектах: вкрай обмеженому спілкуванні і в спілкуванні надмірному, але нераціональному.

Як відомо, спілкування формує в людини індивідуальні особливості мислення, а також емоційну сферу. Людина прагне до довірливого спілкування – і це було одним з перших її інстинктивних прагнень. Потреба в такому емоційному спілкуванні виникає ще в ранньому дитинстві. Психолінгвістичні, психологічні дослідження дають нам всі підстави заявляти про те, що практичні зв'язки дитини з навколишнім світом обов'язково включені у процес спілкування з дорослими. В процесі спілкування з дорослими спостерігається перетворення суто експресивних реакцій (плачу та посмішки) в акти спрямованої уваги й поведінки, предметом яких є доросла людина. Інтимність – невід'ємний бік довірливості. Інтимне в людині – це не те, що замкнене в ній, а те, навколо чого будується її діалог з іншими людьми. Та й справді, саме ця здатність людини до внутрішнього узагальнення і є схильністю до міжособистісних контактів.

Внутрішній діалог, внутрішній конфлікт і його вирішення дозволяє особистості визначити свою позицію, спрямованість, осмислити зовнішню ситуацію, прийняти внутрішнє рішення, необхідне для подальших контактів. Емоційні відгуки на події навколишнього світу

перероблюються у внутрішньому світі особистості. Внутрішнє спілкування не є копією зовнішнього спілкування, воно вирізняється інтимністю, замкнутістю (внутрішні діалоги лаконічні, інколи вони замінюються елементами чуттєвого сприймання).

В процесі розвитку емоційної сфери людини можна виділити кілька етапів, що залежать від соціальних взаємин особистості, та пов'язаними з гострими внутрішніми кризами, що дезорганізують індивідуальну поведінку.

Ідея цілісного психічного функціонування особистості в спілкуванні, з точки зору психолінгвістичних аспектів, вважаємо, залежить від глибинних механізмів соціальної детермінації. Різні складові цілісної психічної організації людини в ході її становлення під впливом процесів навчання і виховання, які реалізуються саме у спілкуванні, вступають у складні взаємозалежності, здійснюючи стимулюючий вплив відносно всієї організації в цілому.

Важко недооцінити значення спілкування у формуванні психо-емоційного складу особистості, намагаючись встановити при цьому якісний і кількісний оптимум спілкування, необхідний для нормального розвитку особистості.

Психолінгвістичні фактори обумовлюють формування у людини тих чи інших відносин, що більш менш чітко проявляються у способах спілкування, які людина постійно демонструє, будуючи свої контакти з іншими людьми. Зупиняючись на змістовних і формальних емоційних оцінках, які людина дає іншим людям, і на переживаннях, які вона при цьому відчуває, підкреслюємо, що в цих оцінках і переживаннях виражаються переважно особливості тих, хто став об'єктом цих оцінок і приводом для переживань. Але в них неодмінно і постійно відображається і особистість самого оцінюючого. В цих оцінках і переживаннях проявляється рівень розвитку людини. В них виступають психологічна зрілість особистості, її професія, сформовані в неї моральні вимоги до людей тощо. Отже, спілкування можна розуміти як реальність людських стосунків, а певні форми спілкування включені в специфічні форми спільної діяльності. Тому зрозуміло, що спілкується завжди людина активна, діяльність якої постійно перехрещується з діяльністю інших, а це й формує певні стосунки між людьми.

Спілкування, як відомо, є передтечею вищих психічних процесів, детермінує їх і стає їх універсальною складовою в тому сенсі, що психічні процеси завжди явно або приховано включені у спілкування. В ньому класично виділяють три сторони: комунікативну (обмін інформацією між індивідами), інтерактивну (організація взаємодії між індивідами), перцептивну (процес сприймання і встановлення взаєморозуміння між партнерами), які виступають в якості функцій, що

реалізуються в спільній діяльності, і у відповідності з цим поділяють його на інформаційно-комунікативне, регулятивно-комунікативне та афективно-комунікативне. При аналізі комунікативної сторони спілкування акцент робиться на фіксації передачі інформації. Тому тут необхідний цілий ряд застережень. По-перше, передача інформації, її рух відбувається між активними суб'єктами, які певним чином ставляться один до одного; інформація не просто сприймається, а й розуміється, осмислюється. По-друге, обмін інформацією обов'язково припускає психологічний вплив одного комуніканта на іншого, тобто партнери можуть вплинути один на одного, що, безумовно, змінить тип відносин між ними. При розгляді інтерактивної сторони спілкування акцент робиться на взаємодії учасників спілкування. Інтерактивна сторона фіксує не тільки обмін інформацією, а й організацію спільних дій, а це дозволяє партнерам реалізувати спільну для них діяльність. Під перцептивною стороною спілкування розуміють процес сприймання однією людиною іншої. При формуванні уявлень про іншу особу цілий ряд феноменів не вкладається в термін «сприймання» і тому в якості синоніма використовують термін «пізнання». Пізнання іншої людини тісно пов'язане з рівнем власної самосвідомості і уявлення. Аналіз усвідомлення себе через іншу людину включає дві сторони: ідентифікацію (уподібнення себе іншому, спробу поставити себе на його місце) і рефлексію (усвідомлення людиною того, як вона сприймається партнером по спілкуванню).

В різних життєвих ситуаціях всі сторони спілкування сприяють трансформації емоцій. Цікавим з цього приводу було проведене нами дослідження, спрямоване на визначення і аналіз, які емоції можуть виникати і формуватися під впливом різних сторін спілкування¹⁷. Аналізуючи взаємозв'язки між різними сторонами спілкування і формуванням емоцій, нами було підтверджено, що між ними існує тісна кореляція. Отримані коефіцієнти кореляції свідчать про те, що зв'язок існує між всіма сторонами спілкування і такими емоціями, як радість, здивування, огида тощо. На нашу думку, це пояснюється тим, що юнаки орієнтовані на мету спілкування, а дівчата – на сам процес спілкування і очікують від нього позитивних емоцій.

Для з'ясування впливу спілкування на формування емоцій нами проводились групові тренінги¹⁸. Зокрема, результативність впливу

¹⁷ Lazurenko Olena. Psychological and Pedagogical Principles of Students' Emotional Sphere formation in the Process of Professional Training and Development Journal of Psychological Sciences. Vol. 2, No. 3, 2016. P. 124–129.

¹⁸ Лазуренко О.О. Психологічні особливості формування емоційної компетентності майбутнього лікаря: дис. ... канд. психол.н. : 19.00.07. Рукопис. Київ, 2017. 270 с.

перцептивної сторони спілкування на формування провідної емоції перевірялась нами за допомогою таких завдань, як «Дзеркало», «Живе спостереження», «Зрозумій іншого». Як бачимо, важливою якістю, що розвивається в цьому тренінгу є емпатія – здатність співпереживати, розуміти емоційний стан іншої людини, занурення у світ її переживань. Це, до речі, дуже важливо для майбутніх лікарів – навчитись сприймати внутрішній світ іншої людини із збереженням емоційних відтінків її станів. Отже, експериментальне дослідження емоційної сфери особистості базувалося на припущенні значного впливу спілкування на її розвиток. При цьому ми припустили, що емоційна сфера особистості в спілкуванні розвивається під впливом його комфортності, тобто емоційного настрою, який переживає людина в певний момент спілкування. Комфортність спілкування зумовлює прояв радості, почуття провини, сорому, співпереживання тощо. Саме здатність до співпереживання є однією з важливих умов такого спілкування, при якому відбувається емоційний розвиток особистості. За даними, отриманими під час нашого дослідження, перцептивна сторона спілкування визначає розвиток всього розмаїття емоцій. Крім того, можна стверджувати, що спілкування впливає не тільки на динамічний стан емоційної сфери особистості, а й на трансформацію емоцій. Таким чином, емоційна сфера схильна до динамічних змін – розвивається в процесі спілкування і залежить від тих ситуацій, в яких перебуває особистість.

Не применшуючи ролі інших наук, які використовуються при підготовці лікарів, значення психологічних знань важко переоцінити. Спеціальний ракурс в опануванні психологічними знаннями має свою специфіку та особливість. І без відповідного знання неможливо навчити майбутнього лікаря розумінню психології хворої людини.

Система підготовки медичних працівників (лікарів-психологів, зокрема) має включати в себе розгляд спеціальних психологічних дисциплін, серед яких загальна психологія, психологія особистості, диференціальна психологія, психологія спілкування, психофізіологія, медична психологія тощо.¹⁹ Основна мета викладання психології у вищому медичному навчальному закладі зводиться не тільки до виховання у студентів гуманізму, високої медичної культури та етики лікаря, а й до засвоєння ними основних психологічних категорій, закономірностей психології хворої людини, психології лікаря (медичного працівника), психології повсякденного спілкування лікаря з хворим; вчення про психосоматичні та соматопсихічні впливи,

¹⁹ Лазуренко О.О., Сміла Н.В. Компетентнісний підхід як механізм реалізації неперервного професійного розвитку лікарів. *Проблеми сучасної психології*. № 3. Запоріжжя, 2021. С. 7.

про індивідуально-типологічні (темперамент, характер) та емоційно-вольові особливості; а також медичної деонтології, психогігієни та психопрофілактики.

У вивченні психології майбутніми фахівцями не можна обійти увагою поєднання емпіричної психології і психологічної практики²⁰. У цьому контексті виділяються свої особливості та специфічні риси. Поряд з використанням основних методів та технологій психологічних досліджень у медичній (медико-психологічній) практиці: опитування, бесіда, тестування, експеримент, фахівцям необхідно надавати певної уваги такій процедурі як спостереження (у різних його модифікаціях). Не секрет, що життя сучасної людини характеризується зростанням інтенсивності і частоти емоційних навантажень. Цьому сприяють стрімка зміна соціальної середовища, підвищення темпів життя, руйнування традиційних сімейних структур, екологічні катаклізми, надзвичайні та військові стани тощо. На все це людина реагує певними переживаннями, і, як наслідок – вона втрачає контакт зі своїм душевним станом, а відтак, можливість їх розуміти і керувати ними, що, в свою чергу, негативно впливає на фізичне і психічне здоров'я: збільшення числа психосоматичних захворювань, важких душевних станів (триповно-депресивних розладів), емоційних «вибухів» і конфліктів і, в решті решт, незадоволеність собою. Отже, емоції мають важливе значення, бо служать засобом мобілізації організму, що дозволяє переборювати події та ситуації, що відбуваються в навколишній дійсності. Тому саме зараз перед психологами особливо гостро постає завдання формування емоційної компетентності та підтримки ментального здоров'я, протистояння негативним для психічного і фізичного здоров'я тенденціям соціальної середовища. Адже сучасні реалії активно втручаються в емоційний світ і життя людини. Поляризація емоційних проявів все частіше стимулює активний пошук раціональних прийомів регуляції емоцій, вихід яких з під контроль загрожує і внутрішній психологічній стійкості людини, і стабільності її суспільних зв'язків, комунікативної взаємодії тощо.

Здатність розумно керувати своїми емоціями завжди вважалась важливою характеристикою мудрості. Про це точно сказав свого часу Декарт: ті люди, кого особливо хвилюють пристрасті, можуть насолодитись життям в найбільшій мірі.

Як фундаментальна властивість людської психіки, емоції є одним з основних компонентів в структурі особистості. Вони безпосередньо

²⁰ Чепелєва Н. В. Формування професійної компетентності в процесі вузівської підготовки психологів-практиків. Актуальні проблеми психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка. К., 1999. Вип. 19. С. 271–278.

включені в пізнавальні процеси, забарвлюють і оцінюють їх. Емоції залежать від змісту і структури діяльності, її організації, характеру труднощів і взаємодії людей тощо. Емоції сигналізують про сприятливий чи несприятливий розвиток подій, про більшу чи меншу визначеність становища людини в системі її предметних і міжособистісних відносин і тим самим забезпечують регулювання її поведінки в умовах діяльності і спілкування. В цілому, емоційні особливості в значній мірі зумовлюють характер взаємостосунків людини з навколишньою дійсністю. Саме тому формувати і враховувати в професійній діяльності специфічні прояви емоційності людини є дуже важливим і актуальним в роботі лікарів.

Отже, професійна діяльність, зокрема лікаря-психолога, повинна бути насичена емоціями, що мобілізують енергію, але емоції не повинні перетворитися в основний регулятор діяльності. В будь-якій діяльності важлива гармонія раціонального і емоціонального. А відтак, соціологи, психологи, педагоги і лікарі – всі ті, чия професія пов'язана в тому чи іншому плані з роботою з людьми, повинні враховувати роль емоційного фактору в їх діяльності, формувати свою емоційну компетентність. Крім того, дуже важливим є й той факт, що при професійній психологічній підготовці медичних кадрів вивчення суттєвих емоційних властивостей, формування навичок комунікативної взаємодії майбутніх медичних психологів є одним з провідних завдань, а засвоєння найсуттєвіших експресивних якостей людини призводить до сприятливих умов спілкування лікаря з пацієнтом²¹.

Набутий нами досвід викладання курсу «Психологія емоцій» в Національному медичному університеті ім. О. О. Богомольця свідчить про те, що формування емоційної компетентності особистості є необхідною складовою частиною комунікативної взаємодії та необхідною умовою професійного становлення майбутніх лікарів, адже в умовах сучасної соціально-економічної інтеграції підвищуються вимоги до якості підготовки фахівців у вищих медичних навчальних закладах. Професійних успіхів досягають переважно ті випускники, які володіють не тільки глибокими професійними знаннями, уміннями і навичками, а й вільно орієнтуються в індивідуально-психологічних особливостях, емоційних процесах і станах особистості пацієнта. Тому емоційна компетентність особистості студента-медика є одним з факторів соціалізації, комунікабельності і професійного становлення майбутнього фахівця.

²¹ Куценко Я. М. Емоційний інтелект як фактор успішної професійної діяльності. *Актуальні проблеми психології*. 2010. Т. 7. № 23. С. 112–116.

Готуючи фахівців-медиків, в тому числі, медичних психологів, варто враховувати, що невід'ємною частиною їхньої професійної діяльності, іміджу і, нарешті, успіху є вміння спілкуватися. На нашу думку, вивчення курсу «Психологія емоцій» має важливе значення не тільки в підготовці фахівців високого класу, але й у формуванні навичок комунікативної взаємодії та емоційної компетентності особистості в цілому. Важливо відзначити, що основні структурні компоненти емоційної сфери особистості, які розглядаються в нашому курсі з погляду різних теорій особистості й емоцій, обумовлюють цілісне і критичне розуміння природи людської емоційності, а отже, відіграють визначену роль у формуванні не лише емоційної культури особистості майбутнього фахівця-медика, а й комунікативної компетентності. Все це дозволяє підвищити загальний освітній рівень студентів, допомагає їм глибше зрозуміти, що професійна взаємодія лікаря і пацієнта повинна базуватися на глибокому усвідомленні і розумінні індивідуально-психологічних і, зокрема, емоційних особливостей пацієнта. Слід також пам'ятати, що індивідуальні відмінності емоційних порогів у лікарів впливають на частоту, з якою вони виражають різні емоції, а це зумовлює характер реакції на них оточуючих. До речі, їх емоції дуже багаті відтінками, особливо ті, що народжуються в спілкуванні з іншими: співпереживання, співчуття тощо, бо саме спілкування є одним з основних джерел виникнення різноманітних емоцій.

Дуже важливим при психологічній підготовці медичних кадрів в контексті компетентнісного підходу в освіті є формування здібності контролювати емоції і регулювати ними, що дійсно є необхідною умовою досягнення успіхів в процесі комунікативної взаємодії та подальшої професійної діяльності²². Як свідчить досвід, людині, що переживає позитивні емоції, властиві прийняття навколишньої дійсності, впевненість в собі, висока адаптація тощо.

Емоційно стійка людина не губиться в складних ситуаціях, вона активна, швидко вступає в контакти, відчуває себе впевненою, в неї висока самооцінка і саморегуляція діяльності. Для станів, де переважають негативні емоції, характерними є індивідуалізація, автономність та негативні соціальні орієнтації. Але слід враховувати і те, що негативні емоції можуть бути адаптивними і сприяти посиленню потреби в соціальному контакті. Відтак, формування емоційної компетентності особистості є одним з факторів соціалізації і професійного становлення майбутнього фахівця. Отже, в процесі професійної психологічної підготовки медичних кадрів дослідження

²² Зарицька В. В. Емоційно-когнітивні передумови розвитку емоційного інтелекту у період фахової підготовки. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Психологія*. 2011. № 39. С. 30–36.

суттєвих емоційних властивостей, формування навичок комунікативної взаємодії є одним з провідних завдань, а засвоєння найсуттєвіших експресивних якостей людини призводить до сприятливих умов спілкування лікаря з пацієнтом.

Таким чином, викладений матеріал свідчить про те, що емоційний компонент є вельми важливим у навчально-виховному процесі і необхідним для професійної психологічної підготовки молодих фахівців-медиків, бо сприяє формуванню їх загальної культури, емпатії, навичок комунікативної взаємодії, розумінню того, що в емоційній сфері закладені рушійні сили активного ставлення людини до життя, до різних видів її діяльності.

ВИСНОВКИ

Розглянувши психологічні та психолінгвістичні умови формування психологічної компетентності фахівця в рамках компетентнісного підходу в медичній освіті, робимо висновок, що процес формування навичок комунікативної взаємодії базується на особливостях взаємозв'язку спілкування та емоційної сфери особистості. Психолінгвістичні фактори обумовлюють формування у людини тих чи інших соціальних, комунікативних відносин, що більш менш чітко проявляються у способах спілкування, які людина постійно демонструє, будуючи свої контакти з іншими людьми. Зупиняючись на змістовних і формальних емоційних оцінках, які людина дає іншим людям, і на переживаннях, які вона при цьому відчуває, підкреслюємо, що в цих оцінках і переживаннях виражаються переважно особливості тих, хто став об'єктом цих оцінок і приводом для переживань. Але в них неодмінно і постійно відображається і особистість самого оцінюючого. В цих оцінках і переживаннях проявляється індивідуальний рівень розвитку людини. В них виступають психологічна зрілість особистості, її професія, сформовані в неї компетентності тощо.

Психолінгвістичне розуміння виразності мовлення пов'язано з його емоційно-експресивною функцією, завдяки якій живе мовлення звичайно виражає значно більше, ніж вона означає.

Вивчення суттєвих емоційних властивостей, формування емоційної компетентності майбутніх лікарів є одним з провідних завдань в процесі фахової підготовки, а засвоєння найсуттєвіших експресивних якостей людини та розуміння психолінгвістичного підґрунтя формування емоційних навичок комунікативної взаємодії в контексті компетентнісного підходу в медичній освіті призводить до сприятливих умов професійної психологічної підготовки медичних кадрів.

АНОТАЦІЯ

Дослідження механізмів розвитку мовленнєвих здібностей, процесів формування навичок комунікативної взаємодії завжди відбувається через співвідношення спілкування, мовлення, емоційної сфери та інтелекту. При цьому емоційні психічні процеси розглядались як мовленнєві складові. Комунікативний процес є складною взаємодією. Він викликає в учасників розмови певні реакції, настрої, взаєморозуміння чи настроєє проти співрозмовника. Цей процес характеризується не тільки наявністю осіб, між якими відбувається спілкування (тобто комунікаторів), певним задумом (метою), результатами спілкування, а також відносинами між учасниками комунікації, взаємним впливом, вербальним чи невербальним виразом інформації.

Проблема зв'язку емоцій як процесу відображення і емоційності як індивідуально-стійкої властивості зі спілкуванням як видом діяльності має велике значення. Це зумовлено тим, що, будучи регулятором діяльності, емоції відіграють важливу роль в процесі спілкування. Невипадково в структурі взаємодії та спілкування людей виділяють емоційний компонент. Він охоплює все те, що пов'язано із станами і може бути зафіксовано на рівнях фізіологічної реєстрації і суб'єктивних відчуттів (позитивні і негативні емоційні стани, емоційна чутливість, задоволеність собою тощо).

Експериментальні дослідження проблеми відображення в мовленні особливостей особистості показали, що в мовленнєвих особливостях відображаються різноманітні властивості людини, а це, в свою чергу, впливає на розвиток комунікативної взаємодії в цілому. Визначення виразності як прояву в мовленнєвих висловлюваннях емоційних ставлень і станів людини зумовлює психолінгвістичний аналіз цієї характеристики мовлення в її залежності від емоційної сфери особистості і, зокрема, від емоційності.

Експресивний аспект мовленнєвого сигналу значною мірою визначається актуальними емоційними станами суб'єкта, що виникають при різних емоціогенних ситуаціях спілкування. Ці стани можуть бути найбільш типовими і постійними для індивіда, а можуть виникати епізодично, як похідна від ситуації.

Психолінгвістичне розуміння виразності мовлення пов'язано з його емоційно-експресивною функцією, завдяки якій живе мовлення звичайно виражає значно більше, ніж вона означає.

Розгляд психологічних досліджень емоційності дозволяє констатувати її вплив на мовлення людини і його прояв у формі особливостей виразності мовлення. В широкому психологічному контексті емоційність є тим внутрішнім фактором, який визначає індивідуальну виразність мовлення людини.

Вивчення суттєвих емоційних властивостей, формування емоційної компетентності майбутніх лікарів є одним з провідних завдань в процесі фахової підготовки, а засвоєння найсуттєвіших експресивних якостей людини та розуміння психолінгвістичного підґрунтя формування емоційних навичок комунікативної взаємодії в контексті компетентнісного підходу в медичній освіті призводить до сприятливих умов професійної психологічної підготовки медичних кадрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Clore G. L., Ortony A. Cognition in emotion: Sometimes, always, or never? New York : Oxford University Press. 2000. 158 p.
2. Di Stefano C., Heather D., Schutz P. Identifying patterns of appraising tests in first year college students: implications for anxiety and emotion regulation during test taking . *Journal of Educational Psychology*. 2008. V. 100. P. 942–960.
3. De Raad, Kokkonen M. Traits and emotions: a review of their structure and management. *European Journal of Personality*. 2000. Vol. 14. P. 477–496.
4. Goetz T., Frenzel, A., Rosemary E. Emotional transmission in the classroom: exploring the relationship between teacher and student enjoyment. *Journal of Educational Psychology*. 2009. V. 101. P. 705–716.
5. Izard C.E., Libero D.Z., Putnam P., Haynes O.M. Stability of emotion experiences and their relations to traits of personality. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1993. V. 64. P. 847–860.
6. Lazurenko O., Smila N., Tertychna N. Correlation between time perspective and Defense mechanisms of Ukrainian students during the War. *Journal of Education Culture and Society*. Vol. 14. No. 1 (2023). P. 9–18.
7. Lazurenko Olena. Psychological and Pedagogical Principles of Students' Emotional Sphere formation in the Process of Professional Training and Development *Journal of Psychological Sciences*. Vol. 2, No. 3, 2016. P. 124–129.
8. Докторович М. Соціальна компетентність як наукова проблема. *Психологія і суспільство*. 2009. № 3. С. 144–147.
9. Зарицька В. В. Емоційно-когнітивні передумови розвитку емоційного інтелекту у період фахової підготовки. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Психологія*. 2011. № 39. С. 30–36.
10. Кириленко Т. С. Гармонізація емоційних станів особистості. *Наука і освіта*, 2000. №1-2. С. 22–23.
11. Куценко Я. М. Емоційний інтелект як фактор успішної професійної діяльності. *Актуальні проблеми психології*. 2010. Т. 7. № 23. С. 112–116.

12. Лазуренко О.О. Емоційна компетентність лікаря: теоретичні підходи дослідження, проблема формування: монографія. К. : Інтерсервіс, 2018. 221 с.

13. Лазуренко О.О. Психологічні особливості формування емоційної компетентності майбутнього лікаря : дис. ... канд. психол.н. : 19.00.07. Рукопис. Київ, 2017. 270 с.

14. Лазуренко О.О., Сміла Н.В. Компетентнісний підхід як механізм реалізації неперервного професійного розвитку лікарів. *Проблеми сучасної психології*. № 3. Запоріжжя, 2021. С. 7.

15. Лазуренко О.О., Сміла Н.В., Тертична Н.А. Напрямки психологічної підтримки українських студентів під час війни. *Журнал сучасної психології*. № 1 /28. Запоріжжя, 2023. С. 14.

16. Овчаренко А. Р. Емоційний інтелект як основа соціалізації. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2011. Т.13. № 3. С. 280–286.

17. Чепелева Н. В. Формування професійної компетентності в процесі вузівської підготовки психологів-практиків. *Актуальні проблеми психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка*. К., 1999. Вип. 19. С. 271–278.

Information about the authors:

Lazurenko Olena Oleksiivna,

Ph.D. in Psychology, Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor at the Department of General
and Medical Psychology
Institute of postgraduate education
Bogomolets National Medical University
13, Shevchenka Blvd, Kyiv, 01601, Ukraine

Smila Nataliya Volodymyrivna,

Ph.D. in Psychology, Candidate of Psychological Sciences,
leading researcher of the V.A. Romanets laboratory of general
psychology and the history of psychology
H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National
Academy of Sciences of Ukraine
2, Pankivska str., Kyiv, 01033, Ukraine